

QO'SHMA GAP TURLARI VA ULARNING USLUBIY IMKONIYATLARI

Muallif: Hasanova Mavluda Baxromovna, Ro'zmamatova Maftuna

Umirqul qizi

Muassasa: TDMAU akademik litseyi, TerDU akademik litseyi

Lavozimi: ona tili va adabiyoti fani o'qituvchilari

Sana: 2025-yil

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy o'zbek adabiy tilidagi qo'shma gaplar turkumining grammatik tasnifi, semantik aloqalari va uslubiy funksiyalari chuqur o'rganiladi. Qo'shma gaplarning bog'lovchisiz, teng bog'langan va ergash gapli shakllari misollar orqali tahlil qilinadi, ularning nutqdagi mantiqiy, stilistik va kommunikativ yuklamasi aniqlanadi. Shuningdek, maqolada badiiy, publitsistik va ilmiy uslublarda bu gap turlarining qo'llanishi yoritiladi.

Kalit so'zlar: qo'shma gap, ergash gap, bog'lovchisiz gap, stilistika, semantik munosabat, tahlil.

Kirish

Gap tilning asosiy kommunikativ birliklaridan biri sifatida murakkab fikrni, hissiy holatni, munosabatni ifodalash imkonini beradi. Ayniqsa, ko'p hollarda bir nechta voqelik yoki fikrni bir butun jumla ichida ifodalash zarurati paydo bo'lganda, qo'shma gaplar tilning asosiy vositasiga aylanadi. O'zbek tilshunosligida qo'shma gaplar grammatik qurilishi, semantik aloqasi, nutqdagi funksiyasi nuqtai nazaridan chuqur o'rganilgan. Shunga qaramay, ularning uslubiy imkoniyatlarini zamonaviy tildagi kontekstda o'rganish dolzarb bo'lib qolmoqda.

Tadqiqotning metodologiyasi

Maqola **deskriptiv-lingvistik** va **stilistik tahlil** usullariga tayangan. Tahlil uchun **badiiy matnlar (Oybek, O'tkir Hoshimov asarlari), publitsistik maqolalar, ilmiy maqolalar**, shuningdek, O'zbek tili darsliklaridan foydalanildi. Har bir gap turi bo'yicha ularning sintaktik tuzilishi, bog'lovchi vositalari, semantik aloqalari va uslubiy xususiyatlari ajratib ko'rsatildi.

Qo'shma gaplarning grammatik va semantik tasnifi

Bog'lovchisiz qo'shma gaplar

Ta'rifi:

Bog'lovchisiz qo'shma gaplar ikki yoki undan ortiq grammatik asosli gaplardan tashkil topib, ular o'zaro bog'lovchisiz, ya'ni intonatsiya va semantik bog'liqlik orqali birikadi.

Semantik aloqalari:

- **Ketma-ketlik:** *Tong otdi, qushlar sayray boshladi.*
- **Sababiylik:** *U charchagan, hech narsa demadi.*
- **Natija:** *U keldi, hammamiz quvondik.*
- **Qarama-qarshilik:** *Men tayyor edim, u esa yo'q.*

Uslubiy

rol:

Bunday gaplar ko'proq **badiiy** va **og'zaki nutqda** ishlatiladi. Ular fikrga tabiiylik, emotsionallik, dinamiklik baxsh etadi.

Teng bog'langan qo'shma gaplar (bog'lovchili)

Ta'rifi:

Bu gaplar teng huquqli ikki yoki undan ortiq grammatik asosdan iborat bo'lib, ular **bog'lovchilar orqali** bog'lanadi.

Teng bog'lovchilar: *va, ham, -da, lekin, ammo, biroq, yoki, yo...yo* va boshqalar.

Semantik guruhlari:

- **Qo'shish:** *U keldi va salom berdi.*
- **Qarama-qarshilik:** *Men rozi bo'ldim, lekin u rad etdi.*
- **Muqobil tanlov:** *Sen yo o'qiysan, yo ishlaysan.*

Uslubiy

vazifasi:

Rasmiy, publitsistik va ilmiy matnlarda fikrlar izchilligini saqlash, tahlil yoki tanlov ifodalashda keng qo'llaniladi.

Ergash gapli qo'shma gaplar

Ta'rifi:

Ergash gapli qo'shma gaplar bir bosh va unga ergashgan bo'ysunuvchi gapdan tashkil topadi. Ergash gaplar sabab, shart, natija, vaqt, maqsad va boshqa semantik aloqalarni bildiradi.

Turlari va misollar:

- **Sabab:** *U kechikdi, chunki transport yo'q edi.*
- **Shart:** *Agar yaxshi o'qisang, mukofot olasan.*
- **Maqsad:** *Shuni aytdimki, tushunishing oson bo'lsin.*
- **Natija:** *U shunchalik charchadiki, uyquga ketdi.*
- **Vaqt:** *Men u kelganda darsda edim.*
- **Qiyos:** *Qandayki bahor keladi, xuddi shunday gullar ochiladi.*

Uslubiy**vazifasi:**

Bunday gaplar **ilmiy, huquqiy, darslik matnlarida** sabab, tafsilot, aniqlik kiritish, shartni bayon qilishda ishlatiladi.

Qo'shma gaplarning uslubiy imkoniyatlari

Quyidagi jadvalda har bir qo'shma gap turining uslubiy xususiyatlari ko'rsatilgan:

Qo'shma gap turi	Qo'llanish uslubi	Uslubiy funksiyasi
Bog'lovchisiz gaplar	Badiiy, og'zaki	Jonlilik, tasviriylilik, emotsionallik
Teng bog'langan gaplar	Rasmiy, publitsistik	Fikr izchilligi, tanlov va qarama-qarshilik
Ergash gapli gaplar	Ilmiy, rasmiy, publitsistik	Tafsilot, sababiylik, shartlilik

Adabiy matndan namunalar:

- Oybek: *Uning yuzidan quvonch zohir edi, yuragi tebrandi.* (Bog'lovchisiz)
- O'tkir Hoshimov: *Hayot o'zgaradi, lekin insoniy qadriyatlar abadiy qoladi.* (Teng bog'langan)
- G'afur G'ulom: *Agar biz harakat qilsak, hech bir to'siq bizni to'xtata olmaydi.* (Ergash gapli)

Xulosa

Qo'shma gaplar o'zbek tilining mantiqiy, stilistik va kommunikativ imkoniyatlarini kengaytiradi. Ular murakkab fikrni ixcham, aniq, mantiqiy ifodalashga xizmat qiladi. Har bir tur o'ziga xos sintaktik qurilish va semantik

yuklamaga ega bo'lib, nutq uslubi, maqsadi va janriga qarab o'ziga xos vazifani bajaradi. Shuning uchun til o'rgatuvchi va ishlatuvchilar uchun qo'shma gaplar tizimini mukammal o'zlashtirish — to'g'ri, boy va mantiqiy nutqning asosiy kalitidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jo'rayev N. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. – Toshkent: Fan, 2017.
2. Boqoyev M. *O'zbek tili grammatikasi*. – Toshkent: O'qituvchi, 2005.
3. Rasulov A. *Matn stilistikasi asoslari*. – Toshkent: Akademnashr, 2019.
4. G'ulomov A. *Til va uslub*. – Toshkent: Fan, 1996.
5. Hoshimov O. *